

COĞRAFİ FAKTÖRLER İLE EKONOMİK KALKINMA ARASINDAKİ İLİŞKİNİN EKONOMİK COĞRAFYA BAĞLAMINDA İNCELENMESİ: İNGİLTERE ÖRNEĞİ*

Orhan CENGİZ**

Erdem Selman DEVELİ***

Öz

Ekonomik Coğrafya; ekonomik faaliyetlerdeki coğrafi faktörlerin önemini ele alarak, etkileşimin hangi doğrultuda gerçekleştiğini inceleyen bir yaklaşımdır. Coğrafya; bölgesel, ülkesel veya daha küçük ölçekli olarak kentsel hiyerarşilerin oluşumunda son derece önemli bir faktör olduğu için, iktisat literatüründe geç de olsa kendisine yer bulmuştur. Neo-klasik yaklaşımın hâkim olduğu dönemlerde, mekân unsuru analizlere dâhil edilmemekle birlikte; mekân ve ekonominin bir arada değerlendirilmesi sonucunda ortaya çıkan Kademelenme Teorileri'nin geçmişi 1930'lı yıllara kadar götürülebilir. Krugman'ın 1991 yılında geliştirdiği “Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı” ise kent kademelenmesinin nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Çalışmada, ilk olarak iktisat literatüründe son dönemlerde artan bir ilgiyle takip edilen iktisat ve coğrafya arasındaki ilişkiden bahsedilmiştir. Daha sonra tarihselci bir yaklaşımla sanayi devrimi, coğrafi keşifler, sömürgeciliğin İngiltere'nin coğrafi konumu ile olan ilişkisi ve bu unsurların İngiltere'nin kalkınmasındaki rolünün oldukça önemli olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Coğrafya, Yeni Ekonomik Coğrafya, Kümelenme, Ekonomik Kalkınma, İngiltere.

EXAMINING OF THE RELATIONSHIP BETWEEN GEOGRAPHICAL FACTORS AND ECONOMIC DEVELOPMENT IN THE CONTEXT OF ECONOMIC GEOGRAPHY: CASE OF ENGLAND

Abstract

Economic Geography is a approach which takes into account the importance of geographical factors in economic activities, and the direction in which the interaction takes place. In order to geography was a very important important factor in the formation of urban hierarchies as a regional, national, or even smaller scale, it impressed eventually itself in the literature of economics. While the neoclassical approach dominates, space is not included in the analysis; The history of the theories of Clustering which have been emerged as a result of a combination of space and economy, can be traced back to the 1930s. The "New Economic Geographical Approach" developed by Krugman in 1991 reveals how urban cascading is taking place.

In this study, first of all it is going to mention the relation between economics and geography, which has been pursued with increasing interest in the economic literature in the recent period. After that, it is aim to examining the relationship between the industrial revolution, geographical discoveries, colonialism and the England's geographical position and its role in the development of England through historical approach.

Keywords: Economic Geography, New Economic Geography, Clustering, Economic Development, England

* Bu çalışma 01-02 Aralık 2016 Tarihlerinde Isparta'da düzenlenen 16. Ulusal Bölge Bilimi ve Bölge Planlama Kongresinde sunulan bildiri özetinin geliştirilmiş halidir.

** Öğretim Görevlisi, Çukurova Üniversitesi, Pozantı Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü, ocengiz@cu.edu.tr, orhan.cengiz1506@gmail.com

*** Uzman, İller Bankası A.Ş. Adana Bölge Müdürlüğü, esdeveli@hotmail.com

1. GİRİŞ

Yerleşik gelişme iktisadının ülkeler arasındaki gelişmişlik düzeyi arasındaki farklılığın sebebi üzerine ortaya koyduğu argümanların uygulamada bu farklılığı yansıtmaktan uzak oluşu, alternatif yaklaşımların geliştirilmesine kaynaklık etmiş ve nicel değişkenlerin büyüme ve gelişmeyle birlikte ele alındığında eksiklikle malul oluşu nitel parametrelerin daha çok dikkate alınmasına kaynaklık etmiştir. Bilindiği gibi geleneksel büyüme modeli olarak bilinen Solow büyüme modelinde ülkeler arasındaki büyüme farklılığının sebebi olarak ülkelerin farklı fiziksel sermaye stokuna sahip olması gösterilmiştir. Daha düşük fiziksel sermaye stokuna sahip ülkelerde sermayenin marjinal fiziki verimliliğinin gelişmiş ülkelere kıyasla daha yüksek olması sebebiyle uzun dönemde fakir ülkelerin zengin ülkeleri yakalayacağı öngörülmüştür. Fakat uygulamada büyüme muhasebesi denkliğinde de görüldüğü gibi büyümenin önemli bir kısmının Solow kalıntısı (artığı) olarak kavramsallaştırılan teknolojiyen kaynaklandığı ortaya konulmuştur. Solow modelinde dışsal olarak kabul edilen teknolojinin büyümeye olan etkisinin araştırılması; altyapı yatırımları, yaparak öğrenme, beşeri sermaye, telekomünikasyon ve mülkiyet haklarının gücü yaklaşımlarıyla içsel büyüme modelleriyle yeni bir boyut kazanmıştır. Daha önceki modeller gibi içsel büyüme modelleri de hiçbir şekilde ülkelerin kurumsal ve sosyal yapısına, değer yargılarına yer vermemiştir. Gelişmenin sağlanabilmesinin sadece ölçülebilir parametrelere indirgenmiş olması bir tematik eksikliği de beraberinde getirmiştir. Az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki uçurumun sözü edilen yaklaşımlarla açıklanabilmesinin zorluğu ve daha somut yöntemlerle ülkelerin gerçeklerinden hareketle kavranması zorunluluğunun belirmesi üzerine nicelden çok nitel unsurları ön plana çıkaran gelişme kuramları ortaya atılmıştır. Bunlar özellikle gelişmeyi ülkelerin kendi yapısal mekanizmalarını dikkate alan ve gelişmiş ülkelerde uygulanan politikaların az gelişmiş ülkelerde uygulanmasının gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan aynı sonucu vermeyeceği özellikle az gelişmiş ülkelerdeki politik, sosyal, kurumsal, kültürel unsurların daha ön plana alınması ve uygulanacak politikaların toplumun değer yargılarıyla örtüşecek türde olması gerektiğinin önemini vurgulamaktadır. Bu çerçevede alternatif büyüme ve gelişme kuramları incelendiğinde kalkınmanın sadece GSYİH'nin artması, nüfus artışı, sanayileşme, teknolojik ilerleme gibi dar sınırlar içerisinde ele alınmasından ziyade sosyal, kültürel, politik alandaki özgürlüklerin genişletilmesi ve coğrafi olarak sahip olunan mekânsal avantajların önemini dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir. Bunlar arasında Paul Krugman öncülüğünde 1990'lı yıllardan itibaren coğrafi faktörlerin ekonomik analizini ortaya koyan 'Yeni Ekonomik Coğrafya' yaklaşımı oldukça dikkate değer açılımlar ortaya koymuştur. Küresel ölçekteki rekabetle birlikte talep kaynaklı değişimler ekonomik faaliyetlerin ülkeler ve bölgeler arasındaki gittikçe farklılaşmış özellikle belirli bölgede yoğunlaşmıştır. Ülkeler ve bölgeler arasında meydana gelen bu mekânsal odaklı değişimin geleneksel iktisadi modellerle yeterli genişlikte ve derinlikte açıklanamadığı görülmüştür. Krugman (1991)'ın öncülük ettiği ve Fujita (1993), Venables (1996) ve Puga (1999) tarafından daha da geliştirilen Yeni Ekonomik Coğrafya Modeli coğrafi konumun önemi üzerinde durmaktadır. Ölçeğe göre artan getiri, eksik rekabet piyasalarının varlığı ve üretim faktörlerinin hareketliliği gibi varsayımların benimsendiği bu yaklaşımda, mekânsal etkileri de ön plana çıkararak ulaşım maliyetleri ve faktör hareketliliği aracılığıyla yukarıda bahsedilen değişimleri dinamik denge modelleri ile açıklanır hale getirmiştir (Çalışkan ve Kaya, 2015: 39).

Ülkeler arasındaki veya aynı ülkenin farklı bölgeleri içerisindeki gelir dağılımı eşitsizliği, yaşam standardı gibi iktisadi kalkınma unsurları bileşenleri arasındaki farklılıklar

ekseninde mekânsal dağılımın önemli rol oynadığı ve bu mekânsal dağılımın ülkeler arasındaki geri kalmışlığın temelini oluşturduğu kabul edilmektedir. Bazı mekânlar iktisadi faaliyetleri kendisine çeken cazibe merkezi olmayı başarırken, kimi yerler de bu imkândan yoksun bulunmaktadır. Mekânın sınırları farklı biçimlerde tanımlansa da mekânsal eşitsizliğin sebeplerinin neler olduğu, mekânları cazibe merkezi haline getiren özellikler, mekânsal özelliklerin iktisadi faaliyetler üzerindeki etkisinin neler ve nasıl olduğu, iktisadi faaliyetlerin de mekânsal yapılar üzerindeki etkileri gibi noktalar son yıllarda önem kazanmış ve bu alanda belirli bir literatür oluşmuştur. Mekânsal özellikler ve iktisadi kalkınma arasındaki ilişkinin farklı teoriler ve yaklaşımlar içerisindeki önemi incelendiğinde, Yeni Ekonomik Coğrafya (NEG), ilgi çeken en önemli modellerden birisi olmuştur (Ekinci ve Ersungur, 2013: 206).

Ekonomik coğrafyanın temel paradigmatları evrimci ekonomik coğrafya, ilişkisel ekonomik coğrafya, kurumsal ekonomik coğrafya ve coğrafik ekonomi politik biçiminde farklılaşmaktadır. Küresel üretim ağları da bu bağlamda teorik yaklaşım olarak düşünülebilir. Evrimci ekonomik coğrafya; hızla büyüyen ekonomik coğrafya ve coğrafi iktisat arasındaki farkı açıklama girişimidir. İlişkisel ekonomik coğrafya, ekonomik aktivitelerin uzamsal perspektiften analizine odaklanırken; kurumsal ekonomik coğrafya, farklı uzamsal ölçeklere sahip formal ve enformel kurumlar üzerinde odaklanmaktadır. Sheppard (2011), Jones (2015), Pike vd. (2009), Martin ve Sunley (2015) tarafından farklı yaklaşımla ortaya konulan coğrafik ekonomi politik ise esas olarak devlet, işgücü, sermaye ve kapitalizmin yapısal eğilimleri arasındaki ilişkisi ile ilgilenmektedir (Hassink ve diğerleri, 2016: 3-4).

Dünyada farklı şekillerde ve büyüklüklerde ekonomiler vardır. Çok zengin ülkelerle birlikte çok yoksul ülkeler de bulunmaktadır. Bu ülkelerden bazıları hızlı büyürken bazıları da hiç büyümektedir. Ülkelerin büyük bir çoğunluğu bu iki uç arasında yer almaktadır. İktisadi büyüme ve kalkınma ile birlikte değerlendirildiğinde ülkeler refah açısından; zengin ülkeler, yoksul ülkeler ve bu iki grup arasında kalan ülkeler biçiminde kategorize edilebilir (Jones, 2007: 3).

2. COĞRAFİ FAKTÖRLER VE KALKINMA İLİŞKİSİNE BAKIŞ

Son dönemlerde büyümenin ve gelişmenin coğrafi özelliklerine veya ekonomik etkinliklerin gerçekleştirildiği yerlere ilişkin ilgi gittikçe artmaktadır. Dünya ölçeğinde bakıldığında ekonomik kalkınma farklılıkları ile yerleşim alanları arasında belirli bir ilişkinin varlığı dikkat çekmektedir. Ayrıca yoksul ve zengin ülkelerin, gelişmiş - azgelişmiş veya merkez-çevre ülkeler biçimindeki ayrımına karşılık gelen bölgesel dağılımı incelemek amacıyla genellikle Kuzey-Güney veya Brandt Haritası kavramları kullanılmaktadır.

Gelişmenin ülkeler içindeki dağılımı incelendiğinde, eşitsizlik ve dengesizliğin bir simgesi biçiminde olan bölgesel gelişmişlik farklarının stilize bir olgu gibi durduğu görülmektedir. Global harita incelendiğinde genel olarak iki temel ilişkinin varlığını belirlemek olasıdır. Bunların ilki gelişmişlik düzeyi ile yerleşim boyutu arasındaki ilişkidir. Bu ilişkiye yakından bakıldığında 23⁰ 45' kuzey ve 23⁰ 45' güney enlemleri arasında kalan bölgedeki ülkelerin hemen hemen yoksul ve orta, daha yüksek enlemlerde bulunan ülkelerin ise daha zengin olduğu gözlenmektedir. İkinci olarak ulaşım ve piyasaya erişme olanakları ile kalkınma arasındaki ilişkidir. Deniz taşımacılığına uygun kıyısı olan ülkelerin kara ülkeleri ile kıyaslandığında daha zengin oldukları göze çarpmaktadır (Küçüker, 2000: 5-6).

Ekonomik coğrafya ile kalkınma arasındaki ilişkilere yönelik olgular şu şekilde sıralanabilir (Gallup ve diğerleri, 1999: 184; Küçüker, 2000: 7):

- Tropikal bölgeler, ılıman bölgelere göre daha fazla gelişmiş ve tarımsal verimlilik daha yüksektir.
- Kıyıları büyük ve bu noktalara kolay ulaşım imkânına sahip bölgeler kara bölgelerine kıyasla daha fazla gelişme kaydetmiştir.
- Kıta içinde kalan ülkeler denize ulaşım imkânının kısıtlı olması nedeniyle dezavantaja sahiptir. Bu konuma sahip ülkelerin iç kesimdeki ülkelerle denize olan uzaklıklarının aynı olması halinde bile sınırların varlığı ve burada alt yapı yatırımlarının yapılma zorluğu mevcut dezavantajlı konumu daha da belirgin hale getirmektedir.
- Kıyı bölgelerinde yüksek nüfus yoğunluğu içsel, bölgesel ve uluslararası ticarete ulaşım imkânı nedeniyle kalkınma için uygun ortam yaratmaktadır. Alt yapı yatırımlarının gerçekleştirildiği yerlerde ölçeğe göre artan getiri ve nüfus yoğunluğunun fazla olması işbölümü ve uzmanlaşmayı artırarak kalkınmayı hızlandırmaktadır.
- Günümüzdeki nüfus artışı ile bir ülkenin ekonomik büyüme potansiyeli arasında negatif bir ilişki vardır. Hızlı nüfus artışına sahip ülkelerde ekonomik büyüme daha düşüktür. Fakat nüfus artışı ile bir bölgenin endüstriyel açıdan modern ekonomik büyüme potansiyeli arasında güçlü bir tarihsel ilişki olduğu görülmektedir. Çünkü nüfus yoğunluklarının sanayi ve hizmet sektörlerinden daha çok tarımsal verimlilik tarafından yönlendirildiği görülmektedir.

2.1. Ekonomik Coğrafya

İktisat biliminin çeşitli alanları gibi, ekonomik coğrafyanın da teorik gelişimi bir dizi araştırma projesi sonucunda gerçekleşmiştir. Uzaysal ekonominin analitik temellerini Alman geleneğindeki "denge yerleşim teorisi" oluşturur. Von Thünen (1826), Weber (1929) ve Christaller (1933) eserleri üzerine Schumpeter'in öğrencisi olan Lösch (1940)'ın geliştirdiği ünlü Yerleşim Ekonomisi isimli klasiği, uzaysal ekonominin yeni bir bilimsel alan olarak ortaya çıkışında etkili olmuştur. Christaller'in kentlerin hiyerarşik bir yapı oluşturduğu Merkezi Yerler Teorisinde temel varsayım, büyük kentlerin daha büyük pazar alanlarını ve dolayısıyla daha geniş ekonomik etkinlikleri destekleyebileceğine ilişkindir. Klasik yersel ekonomide kentlerin hiyerarşik bir sistem içerisinde dağılması sorununa önerilen açıklama, sıra-büyüklik kuralıdır. Bu ampirik kurala göre kentlerin büyüklükleri ve büyüklük sıralamasındaki yerleri arasında istatistiksel bir ilişki vardır: Bir kentin nüfus büyüklüğü ile sıralamadaki yerinin çarpımı, en büyük kentin büyüklüğüne eşittir. Bu doğrultuda ve gelenekte katkı yapan Lösch (1940), merkezi yerler örüntüsünün etkin biçiminin altıgen pazar alanlarından oluşan petek tipi olduğunu ileri sürmüştür. Bu anlayışın altındaki varsayım, belirli ekonomik etkinliklerin ancak sınırlı sayıda yerleşim biriminde yapılabileceği üzerinedir. Uzaysal ekonominin iki alt temel disiplin ekseninde geliştiği söylenebilir. Bunların birincisi Isard (1956)'ın öncülük ettiği soyut, formel ve matematiksel yaklaşımdan oluşan bölgesel iktisat; diğeri ise Keynesçi konjonktür teorisi, Myrdal tipi kümülatif nedensellik anlayışı ve Marksist eşitsiz gelişme ve birikim sürecinden meydana gelen eklektik, çok disiplinli ve uygulamalı yöntemlere önem veren ekonomik coğrafya yaklaşımıdır (Küçüker, 2000: 2-3).

August Lösch, iktisadi sürece ilişkin teorilerde ekonomistlerin mekân ve yerleşim unsurlarını dikkate almaları gerektiğine dikkat çekmiştir. Schumpeter'in öğrencisi Lösch, 'Ekonomi mekâna nasıl uyar' sorusunun cevabını kökeni Von Thünen (1826)'nin Isolated

State ve 1920 ve 1930'lu yıllarda Alfred Weber (1929) tarafından geliştirilen Theory of the Location of Industries ve Walter Christaller (1933)'in Central Places in Southern Germany isimli çalışması üzerine inşa etmiştir. Yerleşim yeri teorisi, bölge bilimi ve ekonomik coğrafya şeklinde iki disiplinin gelişmesini sağlamıştır. Her iki disiplin ortak geçmişe sahip olmasına rağmen son zamanlarda hem teorik hem de metodolojik olarak keskin bir biçimde ayrılmıştır. Bölge ekonomisi 1970'li yılların sonunda özellikle Walter Isard'ın Location and Space Economy (1956) ve Methods of Regional Analysis (1960) isimli çalışmasında da belirtildiği gibi yoğun matematiksel yöntemlerin kullanıldığı alan haline gelmiştir. Ekonomik coğrafya ise bunun tersine daha farklı bir yöntem bürümüdür (Martin, 1999: 66-67).

Ekonomideki 'Coğrafi dönüşüm' ekonomik coğrafyanın alanı olarak ilgi görmektedir. 1980'lerden itibaren ekonomik coğrafya geleneksel ekonomik analizden sosyal, kültürel ve sosyal bilimlerle iç içe olan disiplinler arası bir yaklaşıma bürümüdür. Bu dönüşüm ekonomik coğrafyada 'Kültürel dönüşüm' veya 'Endüstriyel dönüşüm' olarak karakterize edilmektedir. Sonraki on yılda neoklasik ekonomist Paul Krugman (1991) tarafından ekonomik coğrafyaya yeni katkılar yapılmıştır (Frenken ve Boschma, 2006: 273-274).

Ekonomik aktivitelerin farklı düzeylerdeki yoğunlaşmasının anlaşılması karmaşık sistem içerisinde oldukça önem arz etmektedir. İktisadi faaliyetlerin bölgelere eşitsiz biçimde dağılımı nehirler, limanlar gibi doğal kaynak farklılıklarından (first nature-birincil köken) kaynaklanabilecektir. Fakat ekonomik aktivitelerin mekânlar arası dağılımı arasındaki farklılığı rekabetçi paradigmaya dayanan geleneksel ekonomik teorinin tek başına açıklaması zor olmamasına rağmen, yoğunlaşmanın farklılığı ikincil kökenler (second nature) olarak adlandırılan içsel mekanizmalardan da kaynaklanabileceği dikkate alınarak bu faktörlerin incelenmesini gerektirmektedir (Fujita ve Mori, 2005: 1-2).

2.2. Kademelenme Teorisi

Ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği yer olarak ifade edilebilen ve kendi başına oldukça önem taşıyan mekân kavramı, hakim iktisat anlayışının mekândan bağımsız bir tam rekabet anlayışı modelini benimsemesi nedeniyle iktisat teorisinde uzun zaman gözardı edilmiştir. Esasında 19. ve 20. yüzyılda tam rekabet piyasasının yeterli olmadığı ortaya çıkmaya başlamış; zaman faktörü, eksik enformasyon ve monopol kavramları ekonomik analizlere dahil edilmeye başlanmıştır. Diğer yandan salt mekânsal unsurlara analizlerde yer verilmemesine rağmen 19. yüzyılda kök salan Yerleşim Teorisi ve Bölge Bilimi mekânsal unsurları farklı açılardan incelemiştir. 1990'lı yıllarda ortaya çıkan Yeni Ekonomik Coğrafya yaklaşımı da ekonomik faaliyetlerin gerçekleştiği mekânın analiz edilmesini konu edinmektedir (Arıcıoğlu, 2011: 18-19).

Bazı ekonomik aktiviteler niçin belirli yerlerde toplanmakta ve ekonomik aktivitelerin ne gibi coğrafik sonuçları meydana gelmektedir? Bu türden sorular ve mekânsal ekonomik aktivitelerin yapısal dengesi merkezci yığılma kuvvetleri ile merkez kaç dağılma kuvvetleri gibi birbirine zıt kuvvetlerin etkileşimi çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu yaklaşım yeni ekonomik coğrafyanın ilk dönem çalışmaları ile tutarlıdır. Dolayısıyla bazı ekonomik etkinliklerin yerleşim alanı seçilme sebebi üzerinde durulması gereken önemli noktalar. Bu açıdan bakıldığında literatürde çeşitli sorular incelenmekte ve bunların merkezinde ise şunlar yer almaktadır: i) Yığılma ve dağılma güçleri niçin vardır? ii) Niçin farklı temsilciler tarafından şekillendirilen yığılmalar gözlenmektedir? iii) Farklı bölgeler ve şehirler niçin farklı alanlarda uzmanlaşmaktadır? Bu kapsamdaki soruların yanıtlanabilmesi için modellerin

farklı yönleri üzerinde odaklanmak gerekmektedir. Ekonomik gelişmenin farklı aşamalarındaki kurumsal yapılarda ortaya çıkan değişikliklerin ekonomik bakımından açıklanmasının aranması model açısından anlamlı değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi ilgi çekici ekonomik coğrafya modeli merkezci ve merkezkaç kuvvetleri içermelidir. Mekansal denge, çekiş ve itiş kuvvetleri olan tüketicilerin ve üreticilerin daha iyi yerleşim yeri bulamayacağı noktada gerçekleşmektedir (Fujita ve Thisse, 1996: 340).

Kademelenme teorileri ile ortaya konulan yaklaşımlar farklı modeller çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. Bu teorilerin bir kısmı yerleşim yerleri arasındaki etkileşimi dinamik bir yöntemle ele alırken, bir kısmı ise nüfus ile yerleşim arasındaki korelasyonu dikkate alan statik bir bakış açısına sahiptir. Kademelenme teorisine ilk olarak 1933 yılında Walter Christaller'ın "*Merkezi Yerler Kuramı*" isimli çalışmasında rastlanılmaktadır. Bu çalışma iktisat ile coğrafyanın ilk kesişme yeri olması açısından önem taşımaktadır. Krugman'a göre kent kademelenlerinde ön plana çıkan iki temel teorik yaklaşım söz konusudur. Bunlardan birincisi neoklasik yaklaşım olarak bilinen Christaller ve Lösch'ün ortaya koyduğu teori, diğeri ise modern yaklaşım olarak kabul edilen Henderson modelidir (Sakarya, 2013: 29-30).

3. YENİ EKONOMİK COĞRAFYA YAKLAŞIMI

Uluslararası ekonomistler uzunca bir süre uzaklık, mekân ve taşıma maliyetleri ile çok az ilgilenmişlerdir. Ne Heckscher - Ohlin teorisi ne de yeni ticaret teoremleri bu faktörlerin içerilmesine dayanmaktadır. Böyle olmakla birlikte önceki dönem bazı çalışmalarda mesafelerin ülkeler arası ticaretteki rolüne ilişkin incelemelere rastlamak mümkündür. Örneğin, Bertil Ohlin, "*Bölgelerarası ve Uluslararası Ticaret Teorisi*" isimli çalışmasında taşıma maliyetlerinin ticaret ve uzmanlaşmanın yapısını nasıl etkilediğini incelemiştir. Ohlin'e göre uluslararası ticaret teorisi, mallar ve faktörlerin mobilite eksikliğinin önemine eşit olan yerleşim teorisinin kapsamı dışında tutularak anlaşılabilir. Geçen son yıllarda uzaklık ve mekânın önemi bölgesel iktisatçıların dışında önemsenmemiştir. Son yıllarda ise bu durum Paul Krugman tarafından Yeni Ekonomik Coğrafya kapsamında 1991 yılında yayınlanan '*Coğrafya ve Dış Ticaret*' isimli çalışmayla gittikçe değişmiş ve literatürde önem kazanmaya başlamıştır (Schmutzler, 1999: 355).

Bölgesel iktisat ve ekonomik coğrafya literatürü çerçevesinde gelişen teorik çerçevesinin bir araya gelmesi, 1990'lı yılların başından itibaren P.Krugman (1991a, 1991b, 1995) öncülüğünde M.Fujita vd.(1999), M.Fujita ve J.F.Thisse (2002) ve G.Ottaviano ve J.F.Thisse (2004) tarafından yapılan çalışmalar ile gerçekleştirilmiştir. Bu yönüyle yerleşik iktisadın coğrafi dönüşü, özellikle genel denge modellerinin kullanılması bağlamında ekonomik coğrafya literatüründen epistemolojik-ontolojik kopuşu simgelemesi itibarıyla Yeni Ekonomik Coğrafya (NEG) literatürü de ortaya çıkmış olmaktadır (Özdemir ve Başkol, 2010: 130).

Genel tanımıyla ekonomik coğrafya; ekonomik faaliyetlerin doğal çevre ile ilişkisini inceler. Örneğin çevreci determinist akımda iklimin; sağlık, fiziksel ve zihinsel yeterlilik üzerinde belirleyici rolü bulunduğu düşünülür. Öte yandan bu akıma göre uygarlığın; nüfusun enerjisinin ve yeterliliğinin ve ayrıca bilgi ve yaratıcılığının bir sonucu olduğu düşünülürse, iklim toplumların ilerleme yada gerilemesinde 'ana kaynak' olmaktadır. Daha sonra gelişen akımlar ise; coğrafi koşulların yanı sıra toplumların kültürel ve tarihi birikimlerinin, örgütleniş şekillerinin ve hukuksal yapılarının da toplumsal gelişme üzerinde etkili faktörlerden olduğunu vurgulamaktadırlar. Kültürel ve tarihi birikimler, toplumsal ve

hukuksal yapılar da beraberinde ‘bölge’ kavramının geliştirilip irdelenmesini gündeme getirmiştir. Blache ve Vidal (1992)’den sonra bölge kavramı coğrafyaya yerleşmiş ve bölgenin coğrafyanın özü olduğu gerçeği her zaman kabul görmüştür (Arslan, 2005: 277).

Yeni ekonomik coğrafya yaklaşımı, coğrafik alanda geniş biçimde ekonomik yığılmaların (yoğunlaşmanın) nasıl oluştuğunu açıklamaya yönelik bir teoridir. Sözü geçen ekonomik yığılmalar farklı coğrafi seviyelerde oluşmaktadır. Örneğin, yığılmalardan bazıları küçük alış-veriş yerlerinin ve restoranların komşu olduğu yerlerde kümelenmektedir. Diğer yoğunlaşma örnekleri ise farklı genişlik ve büyüklükteki şehirlerde yer alan endüstriyel yerlerin veya aynı ülkede güçlü bölgesel farklılıkların olduğu yerlerde ortaya çıkmaktadır (Fujita ve Krugman, 2004: 140).

Yeni ekonomik coğrafya literatüründe kalkınma sorununa yönelik olarak iki yaklaşım gelişmiştir. Bunlardan birincisi yerleşim birimleri arasındaki ekonomik gelişmişlik farklarını, fiziksel coğrafya özelliklerindeki farklılıklar ile açıklamaya çalışan *diferansiyel* coğrafya yaklaşımıdır. Diğeri ise *yeni ekonomik* coğrafya yaklaşımıdır. Bu yaklaşımda fiziksel coğrafya koşullarında avantaj veya dezavantaj yaratan farklılıklar olmasa bile daha sonra ortaya çıkan gelişim örüntüsünün açıklanmasına yönelik bir sorunsal geliştirilmiştir: Neden bazı yerleşim birimlerinin ekonomik kaderi diğerlerinden farklıdır? Niçin küçük tarihsel rastlantılar, sonradan büyük etkiler yaratarak bazı ülkeleri sanayileşmiş merkez (çekirdek) konumuna getirirken, diğerlerini çevre (periferi) konumunda bırakmaktadır? Herhangi bir yerleşim birimi nasıl dünyanın en büyük mega kentlerinden birisi haline gelmektedir? Bu anlamda birinci yaklaşım, dışsal coğrafi koşullar tarafından "önceden belirlenen kaderin öyküsünü", ikinci yaklaşım ise "tarihsel rastlantılar ve şansın öyküsünü" anlatmaktadır. Bu yaklaşımlar ilk bakışta birbirlerinin alternatifleri gibi görünse de aslında, "doğal coğrafya farklılıklarının büyük sonuçlar yaratmasının anlaşılması" ile "küçük rastlantısal olayların ekonomik coğrafya için uzun dönemli sonuçlar yaratmasının anlaşılması" birbirini tamamlamaktadır (Küçükler, 2000: 4-5).

3.1. Coğrafi Yoğunlaşmada Merkez – Çevre İlişkisi

Ekonomik faaliyetlerin belirli bir coğrafi alanda toplanması sonucunda ortaya çıkan ve maliyetlerde azaltma gerçekleştiren etkilere yığılma ekonomileri adı verilmektedir. Yığılma ekonomilerini kapsamlı olarak ilk defa tanımlayan iktisatçı Alfred Marshall’dır. Marshall yığılma ekonomilerinden dışsal ekonomiler olarak bahsetmesine rağmen daha çok bu kavram yerine yerleşmiş ekonomiler kavramını ifade etmek için kullanmıştır. Marshallgil dışsal ekonomiler olarak firmaların mekânsal yoğunlaşmayı kârlı bulup belirli bir alanda yığılmalarının nedenleri; toplu üretim (kitle üretimi, içsel ekonomiler), ileri derecede uzmanlaşan işgücü havuzunun bulunması, uzmanlaşmış girdi hizmeti sağlayan firmalar ve taşıma imkânlarını da içeren modern altyapının varlığıdır. Ekonomik faaliyetlerin az sayıda yerlerde veya kentlerde yığılmasının altındaki ekonomik açıklama, birbirine zıt iki kuvvet olan (merkezcil) yığılma ve merkez-kaç (dağılma) kuvvetlerinin karşılıklı etkileşimine dayanmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin yerleşim yeri olarak belirli bölgeleri seçmesi ve söz konusu bölgelerde belirli coğrafi örgütlenmelerin oluşması son yıllarda iktisatçıların açıklaması gereken önemli bir sorun haline gelmiştir. İşte ekonomik coğrafya dalı bu ihtiyaçtan doğan ve çeşitli teorik modeller yardımıyla mekânsal ekonomik ilişkileri açıklamaya ve öngörülerde bulunmaya çalışan bir uzmanlık alanıdır (Kum, 2011: 236-237).

Kentsel/bölgesel büyüme ve yakınsama yaklaşımları 1980’li yıllardan sonra popülerleşen içsel büyüme modellerinden önemli biçimde etkilenmiştir. İktisadi faaliyetlerin mekânsal yığılmasını konu edinen Yeni Ekonomik Coğrafya, esas olarak eksik rekabet-artan getiriler gibi önceki dönem görüşlerinden radikal şekilde kopuşu sergileyen kavramlarla karakterize edilmektedir. Bu açıdan mekânsal yığılmanın nedenleri, birbirine zıt iki kuvvetin, merkezci-yığılma ve merkezkaç-saçılma kuvvetlerinin karşılıklı etkileşimleri çerçevesinde incelenmektedir. Krugman’a göre coğrafi yığılma, yığılmayı teşvik eden *merkezci-yığılma kuvvetleriyle*, yığılmayı önleyici *merkezkaç-saçılma kuvvetleri* arasındaki rekabetten meydana gelmektedir. Coğrafi yığılmayı ortaya çıkaran merkezci yığılma faktörleri; Pazar ölçeği etkisi (önsel ve gerisel etkiler), yoğun işgücü piyasası ve saf dışsal ekonomiler, coğrafi yığılmayı önleyen merkezkaç (dağılma) kuvvetler ise doğal kaynaklar, arsa rantları ve saf negatif dışsal ekonomiler gibi faktörlerden oluşmaktadır (Özdemir ve Başkol, 2010: 133).

Krugman (1998)’a göre coğrafi yoğunlaşmaya yol açan merkezci ve merkezkaç kuvvetleri şu şekilde sıralanabilir:

Tablo 1. Merkezci ve Merkezkaç Kuvvetler

Merkezci Kuvvetler	Merkezkaç Kuvvetler
Piyasa ölçeği etkisi (İleri-Geri Bağlantılar)	Üretim Faktörlerinin Hareketsizliği
İşgücü Piyasasının Yoğunluğu	Arsa Rantları
Saf Dışsal Ekonomiler	Saf Negatif Dışsal Ekonomiler

Kaynak: Krugman, 1998: 8.

Zaman içerisinde, belirli endüstrilerin yerelleşmesini sağlayan dışsallıkların yapısına ilişkin çok önemli görüşler ortaya çıkmıştır. Alfred Marshall’ın orijinal dışsal ekonomiler kavramı, sanayinin yerelleştirilmesi örneği ile özdeşleştirilmiştir. Bu alandaki önemli çalışmaların büyük bir kısmı yerelleştirmenin üç nedeninin tanımlanmasında Marshall’ın görüşlerini referans almaktadır. İlk olarak, firmaların tek bir konumda yoğunlaşmış olması, endüstriye özel kabiliyetleri olan işçiler için toplu bir piyasa sunarak işsizlik ve emek gücü eksikliği olasılığının düşürülmesini sağlar. İkinci olarak, yerelleştirilmiş sanayiler ticareti yapılamayan özel girdilerin üretimini destekleyebilir. Üçüncü olarak, bilgi yayılımları kümelenmiş firmalara izole edilmiş üreticilerden daha iyi bir üretim fonksiyonu verir (Krugman, 2012: 397-398).

Merkez-Çevre modelinde Krugman (1991), Dixit-Stiglitz (1976)’nın monopollü rekabet modeli şartlarında farklılaştırılmış ürünleri artan getiri ile üreten firmaları göz önüne almış, söz konusu üretim yapısında ticaret, yığılma ve uzmanlaşmayı açıklamıştır. Bunu yaparken sadece Yeni Ticaret Teorilerinin genişletilmiş versiyonu şeklinde sınırlı kalıplar içerisinde modelini bırakmamış Christaller (1933) ve Lösch (1939)’un klasik yerleşim yeri teorisinden, Myrdal (1957)’in döngüsel nedensellik ve Hirschman (1958)’in endüstriler arası ileri ve geri bağlantılar fikriyle kalkınma teorilerini dikkate alarak modelini genişletmiştir (Ekinci ve Ersungur, 2013: 222).

Tablo 2. Yeni Ekonomik Coğrafya Modelinin (NEG) Temel Varsayımları

Tüketim	Tüketicilerin mal çeşitliliğine ilişkin farklı tercihlere sahip olduğu ve faydalarını CES üretim fonksiyonu yoluyla maksimize ettikleri varsayılır.
Üreticiler	Atomistik oldukları varsayılır. Her firma tek bir mal üretmekte bunun çok mal üretmekten ucuz olduğu kabul edilir. Firmalar piyasalara (talep) yakın yerlere kurulmayı tercih ederler.
İşçiler	İşgücü piyasası herhangi bir gecikme olmadan dengeye gelmektedir. İşçilerin reel ücret farklılıklarına bağlı olarak bölgeler arasında hareket etmektedirler.
Piyasa Yapısı	İki sektörlü ekonomi söz konusudur. Bunlar: geleneksel rekabetçi tarım sektörü ve Dixit-Stiglitz monopolistik türünün geçerli olduğu eksik rekabetçi imalat sektörü.
Ticaret (Taşıma) Maliyetleri	Buz dağı şeklinde olduğu varsayılır. Bir bölgedeki geniş piyasa erişimleri yerleşim tercihlerini gösterir.

Kaynak: Martin, 2011: 57.

4. COĞRAFI FAKTÖRLER VE KALKINMA: İNGİLTERE ÖRNEĞİ

İngiltere 130.395 km²'lik alanı ile Birleşik Krallık'ın yaklaşık %54'lük bir kısmını kaplarken; 60 milyonun biraz altındaki nüfus yoğunluğu ile de Birleşik Krallık'ın yaklaşık %83'ünü oluşturmaktadır. 1600'lü yıllarda denizaşırı yayılcılığı ile yeni piyasalar edinmesi ve 1694'te İngiltere Merkez Bankası'nın kurulması, ülkeyi parayı dayalı bir ekonomi haline getirmiştir. Ülkenin sahip olduğu nehirler ikili bir avantaj sunmaktadır: Hızlı akan nehirler yakıt makineleri için bir su gücü kaynağı iken, aynı zamanda bu nehirler sanayi mallarının taşınmasında da önemli roller üstlenmektedirler. Bunun dışında ülke sahip olduğu mükemmel limanları ile tüccar gemilerine yardımcı olmaktadır. İngiltere özellikle kömür ve demir madenleri olmakla birlikte, doğal kaynaklar açısından da zengin bir ülkedir. Kömür enerji için değerli bir kaynakken; demir ise makine ve farklı ürünlerin üretilmesinde son derece önemlidir (http://ramosworld.weebly.com/uploads/1/1/3/9/11393097/cm5_iid.pdf).

4.1. İngiltere'nin Coğrafi Konumu

Ülkeler arasındaki gelişmişlik farklılıkları coğrafi konum özelinde incelendiğinde; kimi ülkeler bu gücü arkasına alarak dünya güç mücadelesinde bir hatta birkaç basamak öne çıkarken, kimi ülkeler ise bu coğrafi konumlarından dolayı sürekli sıkıntılarla boğuşmaktadırlar. Bu rahatlık veya sıkıntılar ülkelerin uluslararası arenadaki güç mücadelesinde ve diğer ülkelerle olan politika geliştirmelerinde etkili olmaktadır. Bu sebepten olacaktır ki Napolyon Bonaparte (1769-1821); "Bir devletin politikası coğrafyasında saklıdır" diyerek ülkelerin kaderlerinin biraz da buldukları coğrafyanın şartları tarafından çizildiğini belirtmiştir (Tokalak, 2011: 162).

Şüphesiz ki birçok faktör bir ülkenin gelişmesi üzerinde etkilidir. Ancak bununla birlikte pek çok şey de coğrafyanın yadsınamaz gerçeklerine bağlıdır. Bir ülke herhangi bir yerde uluslararası bir bunalım olduğu zaman bu bunalımın merkezine mi yakındı, yoksa uzağında mı yer alıyordu? Ya da büyük güçler tarafından istilaya uğrama durumuna karşı ne kadar güvenliydi? Sadece kendisi ile mi ilgilenecekti, yoksa aynı anda iki ya da üç yöne bakmak zorunda mıydı? Bu doğrultuda ekonomi devi bir ülke düşünüldüğünde bu ülkenin sırf coğrafi güvenliğinden dolayı askeri bir güce sahip olmayı tercih etmesi son derece normaldir (Kennedy, 2015: 246-247). İstilaya uğrama gibi bir tehdit yoksa, uluslararası bunalımların uzağında yer alıyorsa ve/veya aynı anda her tarafa bakması gerekmiyorsa, kısacası coğrafi konumu o ülkeye çok önemli faktörleri bir arada sunuyorsa, bu ülkenin güç mücadelesinde diğer ülkelere kıyasla avantajlı bir konuma sahip olduğu söylenebilir.

Avrupa Kıtası'nın merkezinde yer alan Alman İmparatorluğu'nun bu coğrafi konumundan dolayı büyümesi büyük güçler için ciddi bir tehdit oluştururken; Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun bu kadar çok düşmanın olması da benzersiz coğrafi durumundan kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte bir ada ülkesi olan Japonya'nın coğrafi açıdan soyutlanmışlığı ve Birleşik Devletler'in büyümesinde coğrafi kısıtlamaların olmayışı, coğrafyanın ülkelerin gelişmesine olan olumlu ve olumsuz katkısını göstermektedir. Benzer bir şekilde Britanya Adalarının Kıta Avrupası'ndan ayrılmış olması, aslında ülke geneli için büyük bir avantajdır. Çünkü bu durum, komşu ülke ordularından gelecek beklenmedik istilalar korkusundan halkı kurtarıyor ve karadan gelecek tehlikelerin azlığından dolayı kara gücünden çok deniz gücüne ağırlık verilmesini sağlıyordu (Kennedy, 2015: 258-296). İngiltere'nin sahip olduğu bu coğrafi konum avantajı, yaşanan savaşlarda da etkisini göstermiştir. Avrupa ülkeleri yıllar boyunca savaşlarla boğuşurken, İngiltere bölgesi hep bu savaşlardan uzak kalmış ve köklü bir yıkıntıya uğramadan gelişimini devam ettirmiştir. Katıldığı savaşlar olmakla birlikte, (iç savaşlar hariç olmak üzere) bu savaşlar genel olarak kendi topraklarından uzak bölgelerde olmuştur. Yüz Yıl Savaşları (1337-1453) Fransa bölgesinde, Otuz Yıl Savaşları (1618-1648) ağırlıklı olarak Almanya'da, Fransız Devrim Savaşları (1792-1802) ve Napolyon Savaşları (1803-1815) çoğunlukla Avrupa merkezde, 1. Dünya Savaşı (1914-1918) ve 2. Dünya Savaşı (1939-1945) ağırlıklı olarak Avrupa merkezde olan savaşlardır. Şüphesiz ki bu savaşların İngiltere'ye ya hiç ya da diğer bölgelere kıyasla daha az sıçramasının nedeni, ülkenin coğrafi konumudur. Bu konumunun avantajını iyi kullanan İngiltere, yenildiği savaşlar olsa bile, bu sayede ülkesinin tahribatını en aza indirmeyi başarmıştır.

Coğrafi konum avantajını arkasına alan İngiltere, iktisadi kalkınmasını hızlı bir şekilde gerçekleştirmeye başlamıştır. Kurmuş olduğu sömürge imparatorluğu ile birçok bölgeyi etkisi altına almış; ele geçirdiği toprakların zengin yer altı kaynakları ile hammaddelerini hızlı bir şekilde ülkesine taşımıştır. Bu doğrultuda özellikle Hindistan'dan pamuk ve Amerika Kıtası'ndan altın ve gümüş stokları İngiltere'ye akmıştır. Coğrafi avantajına diğer ülkelerden sağladığı kaynakları da ekleyen İngiltere, özellikle 1500'lü yıllardan itibaren dünya üzerindeki hakimiyetini artırmaya başlamıştır. Diğer ülkelerden hep bir adım önde olması İngiltere'ye Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirme imkanını sağlamış ve bu da dünyanın geri kalanı ile arasındaki mesafeyi giderek açmıştır. Dolayısıyla coğrafi konum avantajı ile başlayıp Coğrafi Keşifler, Sömürgecilik ve Sanayi Devrimi ile devam eden bu süreç, bir bütün halinde İngiltere'yi ileriye taşımıştır.

4.2. Coğrafi Keşifler ve Sömürgecilik

İngiltere'nin karaya kıyısının olmaması onu denizlerde büyük bir güç yapmıştır. Çünkü bir ülke konumundan dolayı hem topraklarını karadan savunmak zorunda değilse hem de bu toprakları aynı kara üzerinde genişletmek durumunda kalmıyorsa, bu ülkenin elindeki tek çıkar yol denize yönelmektir. Bu da sınırlarından bir tarafı kara olan bir ülkeye göre daha avantajlı bir durumdur (Mahan, 1965: 29; Aktaran, Kennedy, 2015: 132).

Coğrafi Keşifler, farklı coğrafyaların keşfedilmesiyle dünyayı birbirine daha entegre hale getirmekle birlikte; oralarda yaşayan insanları kendilerini gören Avrupalılara hizmet etmek için köleleştirmeye ve topraklarındaki tüm zenginlikleri yine Avrupalılara sunmaya mecbur bırakmıştır. 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başlarında hız kazanan Coğrafi Keşifler, başta Portekiz ve İspanyol denizcilerinin daha sonra ise İngilizlerin de katılımıyla dünyanın her tarafına yayılmıştır. Sonraki dönemlerde ortaya çıkan sömürgecilik faaliyetleri ise coğrafyaların kaderini bu güçlü Avrupalı devletlerin eline bırakmıştır. Coğrafi Keşifler ile başlayıp sömürgecilik ile devam eden bu süreçte zenginleşen taraf hep Büyük Güçler olurken, topraklarına ve yer altı/yer üstü zenginliklerine el konulan “keşfedilen bölgeler” giderek fakirleşmişlerdir.

Coğrafi Keşifler ve sonrasında ortaya çıkan sömürgecilik faaliyetleri ile beraber gücünü giderek artıran İngiltere İmparatorluğu; deniz aşırı dominyonları, sömürge bölgeleri, köle istasyonları ve ticari malların alınıp satıldığı dükkanlar oluşturarak tam bir sömürge devleti olmuştur (Adams, 1922: 485). İngiltere’de sömürge işlerinin ayrı bir merkezden yürütülmesi ilk kez 1660 yılında gündeme gelmiştir. 1768’den sonra ise sömürgecilik faaliyetleri bir bakanlık tarafından ele alınmıştır (Anderson ve Webb, 1906: 7). Sömürgeciliğe bu kadar önem veren imparatorluk en geniş sınırlarına da sömürgeler sayesinde ulaşmıştır. 1920’li yıllarda imparatorluğun nüfusunun 470 – 570 milyon civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu da dünya nüfusunun yaklaşık dörtte biridir. İmparatorluğun sahip olduğu topraklar ise Harita 1’de görüldüğü gibi her kıtaya yayılmış ve toplamda 37 milyon km²’ye ulaşmıştır. (www.newworldencyclopedia.org/entry/British_Empire).

Harita 1. 1897 Yılında İngiltere İmparatorluğu

Kuzey Amerika'dan Hindistan'a, Güney Afrika kıyılarından Avustralya'ya kadar uzanan bu "güneşi batmayan imparatorluk (the empire on which the sun never sets)" tüm dünyanın zenginliğini kendi lehine boşaltırken; sanayileşmesini hızlandırmış, bankacılık sistemini geliştirmiş ve kalkınma hamlelerini bir bir hayata geçirmiştir (Fordyce, 1932: 152).

4.3. Sanayi Devrimi

15. yüzyılın sonunda İspanyol ve Portekizliler tarafından başlatılan ve özellikle İngilizlerin katılmasıyla hızlanan Coğrafi Keşif hareketleri, aslında kendinden sonra başlayan sömürgecilik faaliyetlerine bir ön hazırlık aşamasıdır. Keşfedilen bölgelerin toprak, insan ve kıymetli madenler açısından Avrupalı devletler tarafından ele geçirilmesi, büyük bir dönüşümün habercisiydi: Coğrafyalar keşfedilirken zenginleşen hep Avrupalı büyük güçlerdi. Zenginleşen bu devletler bir süre sonra sanayilerine ağırlık verirken ön plana çıkan devlet İngiltere oldu ve Sanayi Devrimini gerçekleştirdi.

Sanayi Devrimi, genellikle demir-çelik sanayisinin gelişmesiyle yakından ilgilidir. Buhar gücünün kullanılmaya başlanmasıyla üretimde makinenin yer alması, demirden yapılmış maddelerin, makinelerin gelişmesiyle mümkün olmuştur. Bu durum da demir-çelik sanayisinde imalatın çağdaş yöntemlerle yapılmasına bağlıydı. Bununla birlikte, benzer biçimde modern ulaşım araçlarının, demiryollarının, gemilerin bir süre sonra da uçakların ve daha birçok araç-gerecin demirle imal edilmesi ya da demirin değişen miktarda kullanılması, demir-çelik sanayisinin gelişmesine ve adeta sanayi devrimiyle özdeşleşmesine yol açmıştır. İngiltere'de demir cevheri yatakları çevresinde kurulan demir sanayi tesisleri, zengin ormanların bulunduğu yerlerde ormanlardan da yararlanarak demirçelik üretimine başlamıştır; kısa bir süre sonra demirin eritilmesinde maden kömürünün odunun yerini alması üzerine, bu

kez ülkenin birçok yerinde varolan maden kömürü kaynakları kullanılarak demir-çelik imalatı sürdürülmüştür (Tümertekin ve Özgüç, 1997: 343-344).

Bir çark halinde devam eden bu süreçte birbirini besleyen gelişmeler şüphesiz ki Coğrafi Keşifler, Sömürgecilik ve Sanayi Devrimi'dir. Zincirin son halkası Sanayi Devrimi olmakla birlikte, aslında sonraki dönemler için bir başlangıç ve köklü bir değişimin habercisidir. Bu devrimin temelinde tekstil imalatı vardır (Ferguson, 2015: 216). Tekstilin hammaddesi olan pamuk ise büyük oranda Hindistan'dan temin edilmektedir. Amerika Kıtası'nın keşfi ile beraber ele geçirilen toprakların işlenmesi, o toprakları işleyecek olan işçilerin Afrika'dan köle olarak götürülmesi, hem gıda maddeleri hem de altın ve gümüş gibi değerli madenlerin İngiltere'ye getirilmesi Sanayi Devrimi için son derece önemli faktörlerdir. Bunları bir arada düşünmeden Sanayi Devrimi'nden söz edilemez (Ferguson, 2015: 120).

Avrupa'da, İngiltere'de başlayan ve genelde Fransa-Almanya doğrultusunda doğuya doğru ilerleyen sanayileşme, bilindiği gibi zamanla dünyanın diğer ülkelerine de yayılmaya başlamıştır. Bununla beraber gelişmiş ülkelerde uzun yıllardan beri yoğun bir şekilde kullanılmakta olan demir cevheri yatakları, hatta kimi yerlerde kömür yatakları da azalmaya başlamıştır. Örneğin, İngiltere'de 1953'de 554 milyon ton olan maden kömürü çıkarımı, 1963'de 416, 1984'de 141, 1990'da ise 98 ve 1995'de 52 milyon tona düşmüştür. Sanayileşmede öncü olan İskoçya'da, çoğu maden kömürü yataklarıyla iç içe olan demir cevheri yatakları daha 1750 ile 1850 yılları arasında yoğun bir biçimde kullanıldığı için tükenmeye yüz tutmuştur. Bu nedenle 1870'lerden itibaren bu alandaki demir-çelik tesislerinin kıyılarına nakledildiğini görmekteyiz. İngiltere deniz ticaret filosunun da güçlenmiş olduğu hatırlanırsa, İngiltere'nin daha o zamandan demir-çelik sanayisinin ilk kuruluş yeri olarak kıyıları tercih etmesi coğrafi faktörlerin etkisiyle olduğu söylenebilir (Tümertekin ve Özgüç, 1997: 346-347).

5. SONUÇ

Yaklaşık 7 milyar insanın yaşamakta olduğu gezegenimizde kalkınma açısından farklı kategorilere ayrılan ülke gruplarının büyüme ve gelişme süreçlerinin birbirinden farklı olduğu görülmektedir. İktisat, siyaset, hukuk, psikoloji, sosyoloji, antropoloji vb. alanların kapsamı alanına giren kalkınma olgusunun özellikle 21. yüzyılda yaşanan gelişmeler de dikkate alındığında üzerinde daha çok tartışılacağı şüphe kabul etmeyecek kadar gerçektir. Yukarıda da ifade edildiği gibi her ülkenin geçirmiş olduğu süreç birbirinden farklıdır. Kimi ülke kültürel değerleri, kimisi teknoloji ve yetişmiş insan gücünü, kimisi de sahip olduğu coğrafi konumun getirdikleri nedeniyle kalkınma hamlesini gerçekleştirmiştir. Bu çalışmada da üzerinde durulduğu gibi İngiltere, coğrafi faktörlerin sağladığı çeşitli avantajlarla sanayi devrimi, coğrafi keşifler, sömürgecilik, ulaşım, sahip olduğu doğal kaynaklar gibi unsurlarla kalkınmasını gerçekleştirmeyi başarmıştır.

Başta Avrupa Kıtası düşünüldüğünde bu kıta üzerindeki hakim güç olan İngiltere; özellikle 1. Dünya Savaşı'ndan sonra Birleşik Devletler'in ön plana çıkması ve 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise gerek dünyanın iki kutba bölünmesi gerekse de dominyonlarının bağımsızlık mücadelesine girişmesi sebebiyle, eski günlerinden uzak bir görüntü sergilemektedir. Eski günlerinin en önemli özellikleri ise sahip olduğu coğrafi konum avantajını çok iyi kullanması, bu sayede deniz gücünü geliştirmesi, Coğrafi Keşif

hareketlerine katılarak sömürge imparatorluğu kurması ve tüm bu süreçlerden elde ettiği birikimlerle Sanayi Devrimi'ni gerçekleştirmesidir.

Tüm bu faktörlerin İngiltere'nin gelişmesine olan katkısı bir arada düşünüldüğünde sonuçta İngiltere'nin nasıl büyük bir güç haline geldiği açık bir şekilde görülmektedir. Ancak bu faktörlerin her biri ayrı ayrı önemli olmakla birlikte, ülkenin coğrafi açıdan özellikle Kıta Avrupası'ndan ayrı olması ve kara ile kıyısının bulunmaması, başlangıç itibariyle esas önemli olan noktalardır. Nasıl ki bir taşıtın tüm aksanları tam olmasına rağmen, hareket etmesi için kontağın çevrilmesi gerekiyorsa; İngiltere'yi harekete geçiren de sahip olduğu bu coğrafi konum avantajıdır. Esas üzerinde durulması gereken İngiltere'nin kalkınmasının tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu evrelerde aranması gerektiğidir. Bugün dünyanın en önde gelen ülkelerinden birisi olması ve sanayinin dünyadaki ilk öncüsü olması rastlantısal bağlantılarla açıklanamayacak kadar kompleks ve önemlidir. En basit haliyle bugün İngiltere'nin Avrupa Birliği'nden çıkmasının Avrupa Birliği'ne olacak yansımalarından hareketle İngiltere'nin Birlik için ne kadar değer ifade ettiğini görebilmekteyiz.

Kaynaklar

- Adams, J. T. (1922). On The Term British Empire. *The American Historical Review*, 27(3), 485-489.
- Anderson, J. ve Webb, S. (1906). *The Colonial Office List for 1889: Comprising Historical and Statistical Information*, London: Harrison and Sons.
- Arıcıoğlu, E. (2011). İktisat Teorisinde Unutulmuş Bir Kavram: 'Mekan'. *Ekonomik Yaklaşım*, 22(81), 17-44.
- Arslan, K. (2005). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Etkin Bir Araç: Bölgesel Planlama ve Bölgesel Kalkınma Ajansları. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(7), 275-294.
- Çalışkan, E. T. ve Kaya, A. A. (2015). Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı Çerçevesinde İşgücünün Hareketliliği: Avrupa Birliği Uygulaması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 6(1), 37-62.
- Ekinci, E. D. ve Ersungur, Ş. M. (2013). Yeni Ekonomik Coğrafya ve Teorik Modelleri/New Economic Geography and its Theoretical Model. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 205-224.
- Ferguson, N. (2015). *Uygarlık: Batı ve Ötekiler*, N. Elhüseyni (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. 2. Baskı.
- Fordyce, C. J. (1932). The Empire on Which the Sun Never Sets. *The Classical Weekly*, 25(19), 152.
- Frenken, K., & Boschma, R. A. (2007). A Theoretical Framework for Evolutionary Economic Geography: Industrial Dynamics and Urban Growth As a Branching Process. *Journal of Economic Geography*.
- Fujita, M. ve Krugman, P. (2004). The New Economic Geography: Past, Present and The Future. *Papers in Regional Science*, 83(1), 139-164.
- Fujita, M. ve Mori, T. (2005). Frontiers of The New Economic Geography. *Papers in Regional Science*, 84(3), 377-405.
- Fujita, M. ve Thisse, J. F. (1996). Economics of Agglomeration. *Journal of The Japanese and International Economies*, 10(4), 339-378.

AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ

Sayı: 63 Eylül – Ekim 2017

Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi

ISSN:1694-528X Calal-Abad Uluslararası Üniversitesi,

Türk Dünyası Kırgız – Türk Sosyal Bilimler Enstitüsü

Calal-Abad – KIRGIZİSTAN

<http://www.akademikbakis.org>

- Gallup, J. L., Sachs, J. D. ve Mellinger, A. D. (1999). Geography and Economic Development. *International Regional Science Review*, 22(2), 179-232.
- Hassink, R., Gong, H. ve Fallner, F. (2016). Can We Learn Anything From Economic Geography Proper? Yes, We Can! (No. 1622), Section of Economic Geography, Utrecht University.
- Jones, C. I. (2007). *İktisadi Büyümeye Giriş*, S.Ateş ve İ.Tuncer (Çev.), İstanbul: Literatür Yayıncılık. 2. Basım.
- Kennedy, Paul. (2015). *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, B. Karanakçı (Çev.), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları. 14. Baskı.
- Krugman, P. (1998). What's New About The New Economic Geography? *Oxford Review of Economic Policy*, 14(2), 7-17.
- Krugman, P. (2012). Artan Getiriler ve İktisadi Coğrafya, (Çev: Ali Polat). *Maliye Dergisi*, Sayı: 162, 396-410.
- Kum, M. (2011). İktisadın Yeni Coğrafi Açılımı: Yeni Ekonomik Coğrafya Yaklaşımı. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 30, 235-255.
- Küçükler, C. (2000). Yeni Ekonomik Coğrafya ve Kalkınma. *Ekonomik Yaklaşım*, 11(38), 1-45.
- Mahan, A. T. (1965). *The Influence of Sea Power Upon History 1660-1783*, London.
- Martin, R. (1999). The New 'Geographical Turn' in Economics: Some Critical Reflections. *Cambridge Journal of Economics*, 23(1), 65-91.
- Martin, R. L. (2011). The 'New Economic Geography': Credible Models of The Economic Landscape. *The SAGE Handbook of Economic Geography*, 53-71.
- Özdemir, M. ve Başkol, M.O. (2010). "Thünen'den Krugman'a: Yeni Ekonomik Coğrafya (Gerçekten) Yeni mi?", 6. Coğrafya Sempozyumu, Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, 3-5 Kasım 2010, Ankara, 129-138.
- Sakarya, A. (2013). "Değişen Ekonomi, Değişen Teori", Kentsel Bölgesel Araştırmalar Ağı Sempozyumu: Neo-liberalizm Sonrası Mekânsal Müdahale Biçimleri ve Yansımaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, 28-30 Kasım 2013, Mersin, 525-536.
- Schmutzler, A. (1999). The New Economic Geography. *Journal of Economic Surveys*, 13(4), 355-379.
- Tokalak, İ. (2011). *İslam Ülkeleri Neden Geri Kaldı*, İstanbul: Gülerboy Yayıncılık. 1. Baskı.
- Tümerterkin, E. ve Özgüç, N. (1997). *Ekonomik Coğrafya: Küreselleşme ve Kalkınma*, Çantay Kitabevi.

İnternet Kaynakları

www.newworldencyclopedia.org/entry/British_Empire, Erişim tarihi: 03.11.2016

http://ramosworld.weebly.com/uploads/1/1/3/9/11393097/cm5_iid.pdf, Erişim Tarihi: 02.11.2016